Lietuvos vokiečių ir lietuvių santykiai Evangelikų Liuteronų Bažnyčioje 1918–1940 m.

Straipsnyje, remiantis gausia archyvine medžiaga, nagrinėjami Lietuvos vokiečių ir lietuvių santykiai Evangelikų Liuteronų Bažnyčioje 1918–1940 m.: atskleidžiamas šių evangelikų grupių statistinis pasiskirstymas šalyje, abiejų religinių grupių požiūris į Lietuvos evangelikų liuteronų konsistoriją, siekiai įgyti didesnę įtaką evangelikų liuteronų bendruomenėje ar net jai net vadovauti.

Based on abundant archival data the article addresses the relations between Lithuanian Germans and Lithuanians in the Evangelical Lutheran Church in 1918–1940: it reveals the statistical distribution of these evangelical groups in the country, the approach of the two religious groups towards the Consistory of Lithuanian Evangelical Lutherans, and their aspirations to gain the greatest possible influence over the Evangelical Lutheran community or even lead it.

Ivadas

Lietuvos vokiečių ir lietuvių santykiai Evangelikų Liuteronų Bažnyčioje istoriografų išsamiai netyrinėti. Išimtis – vokiečių istoriko Arthuro Hermanno tyrimai¹, kuriuose bendrais bruožais apžvelgiama ir Lietuvos evangelikų liuteronų konsistorijos, vokiečių tautybės evangelikų liuteronų veikla, jų santykiai su lietuvių tautybės evangelikais liuteronais ir kiti panašūs klausimai. Istorikė Marija Gražina Slavėnienė nagrinėjo Evangelikų teologijos fakulteto veiklą Kaune 1925–1936 m.² Inga Puidokienė magistro darbe (jame bendrais bruožais pristatoma vokiečių tautinė mažuma Lietuvoje 1918–1940 m. [be Klaipėdos krašto])³, o ypač dviejuose moksliniuose straipsniuose⁴, remdamasi jau minėto A. Hermanno paskelbtais darbais ir gana gausia archyvine medžiaga, daugiausia dėmesio skyrė Kauno Evangelikų Liuteronų Bažnyčios vidaus konfliktui 1918–1940 m. ir apskritai Kauno evangelikų liuteronų parapijai 1919–1953 m. Kadangi minėti darbai neleidžia susidaryti išsamaus vaizdo apie Lietuvos vokiečių ir lietuvių santykius Evangelikų Liuteronų Bažnyčioje aptariamuju laikotarpiu, siekiant užpildyti istoriografijos baltuosius puslapius ir nutarta paskelbti šią publikaciją.

Straipsnio tikslas – ištirti Lietuvos vokiečių ir lietuvių santykius Evangelikų Liuteronų Bažnyčioje 1918–1940 metais. Tikslui pasiekti keliama šie uždaviniai: a) paaiškinti vokiečių vyravimo Lietuvos evangelikų liuteronų bendruomenėje pirmajame nepriklausomybės dešimtmetyje priežastis; b) išanalizuoti, kodėl Lietuvos evangelikų liuteronų bendruomenėje XX a. 4-ajame dešimtmetyje vokiečiai prarado vadovaujamąsias pozicijas.

Pasirinktą temą padėjo atskleisti gausi archyvinė medžiaga, kurios didžioji dalis saugoma Lietuvos centriniame valstybės archyve (LCVA). Itin vertinga LCVA, Valstybės saugumo departamento fonde (f. 378), esanti medžiaga (mėnesių apžvalgos ir politinės policijos parengti, sudaryti biuletiniai) apie Lietuvoje gyvenusių vokiečių veiklą. Remtasi Vidaus reikalų ministerijos (f. 377), atskirų Lietuvos miestų savivaldybių ir kituose LCVA fonduose saugomais dokumentais, to meto periodine spauda.

Lietuvos evangelikų liuteronų tautinis pasiskirstymas ir lietuvių tautybės evangelikų liuteronų kunigų stoka

1923 m. visuotinio gyventojų surašymo duomenimis, Lietuvoje vietos vokiečiai (be Klaipėdos krašto), kurių tuo metu gyveno 29 231, pagal religiją buvo pasiskirstę taip: Romos katalikai – 207, judaistai – 1, evangelikai liuteronai – 28 671 (tai sudarė net 98,08 proc. visų Lietuvos vokiečių⁵), stačiatikiai – 26, evangelikai reformatai – 212, baptistai – 48, evangelikai metodistai – 43, laisvieji evangelikai – 18, netikintieji – 1, adventistai – 4⁶. Minėtas surašymas parodė, kad Lietuvoje didžiausi evangelikų reformatų centrai buvo Tauragės, Vilkaviškio, Šiaulių, Kauno, Šakių, Marijampolės, Biržų apskritys (žr. 1 ir 2 lenteles). A. Hermanas teigia (remdamasis 1923 m. gyventojų surašymo duomenimis): „Kadangi beveik visi vokiečiai buvo liuteronai, galima manyti, kad būta [evangelikų liuteronų] apie 28 tūkst. vokiečių, apie 22 tūkst. lietuvių ir apie 12 tūkst. latvių [minėto surašymo duomenimis, Lietuvos piliečiai – evangelikai liuteronai – pagal tautybę pasiskirstė taip: vokiečiai – 43,06 proc., lietuviai – 33,51 proc., latviai – 20,36 proc., likusią nedidelę evangelikų liuteronų dalį sudarė kitos tautos ir svetimšaliai⁷ – M. T. pastaba]. Šie skaičiai vėliau kito lietuvių grupės naudai <...>, bet trečiajame dešimtmetyje vokiečiai visur dar pirmavo, nes buvo geriau išsilavinę ir užėmė visas svarbesnes vietas bažnyčioje.“⁸

1 lentelė. Lietuvos gyventojų konfesinė sudėtis 1923 m. rugsėjo 17 d. apskritimis (Lentelė paimta iš <http://gevas.dtiltas.lt/LS1919/HTM/a060.html>. Žiūrėta 2013-08-12.)

Apskritis	Iš viso	Romos katalikai	Judaistai	Evangelikai liuteronys	Sentikiai	Stačiatikiai	Evangelikai reformatai	Musulmonai	Baptistai	Kairiai	Kiti ir nenurodyti
Iš viso	2028971	1739393	155125	66578	32149	22925	10678	1107	379	155	482
Alytaus	109678	99630	7798	629	201	672	13	732	–	2	1
Biržų	115186	95364	4964	3799	474	869	9642	1	15	29	29
Kauno	191364	142743	32035	5759	5508	4329	620	109	78	5	178
Kėdainių	86099	78436	5473	407	975	765	35	1	–	5	2
Kretingos	93875	83622	5846	3913	56	330	8	–	80	–	20
Marijampolės	99220	87218	6554	4947	26	446	15	2	1	–	11
Mažeikių	71104	61810	4012	3504	852	731	2	–	183	–	10
Panevėžio	138917	122467	12519	534	2053	1166	42	1	4	113	18

Apskritis	Iš viso	Romos katalikai	Judais-tai	Evan-gelikai liute-ronys	Senti-kiai	Sta-čiatikiai	Evan-gelikai refor-matai	Mu-sul-monai	Bap-tistai	Ka-rai-mai	Kiti ir nenu-rodyti
Raseinių	108024	93759	8197	4206	459	1317	51	–	–	–	35
Rokiškio	83220	71905	5141	670	5146	348	7	1	–	–	2
Seinų	38207	34814	2173	489	496	218	9	8	–	–	–
Šakių	67474	58583	2983	5564	43	163	95	1	7	–	35
Šiaulių	198015	172634	13573	6078	2993	2579	117	12	6	–	23
Tauragės	110965	90345	6198	13317	252	838	9	–	–	1	5
Telšių	80452	72026	6334	289	487	1272	–	–	–	–	44
Trakų	78636	71070	4357	106	802	2177	1	122	–	–	1
Utenos	108960	95771	8076	96	3079	1920	2	16	–	–	–
Ukmergės	126309	114451	8219	125	2054	1405	9	44	–	–	2
Vilkaviškio	80609	60252	7241	12073	10	960	1	1	5	–	66
Zarasų	42657	32493	3432	73	6183	420	–	56	–	–	–

2 lentelė. Lietuvos gyventojų konfesinė sudėtis 1923 m. rugsėjo 17 d. apskritymis % (Lentelė paimta iš <http://gevask.dtiltas.lt/LS1919/HTM/a061.html>. Žiūrėta 2013-08-12.)

Apskritis	Iš viso	Romos katalikai	Ju-dais-tai	Evan-gelikai liute-ronys	Sen-tikiai	Stačia-tikiai	Evan-gelikai refor-matai	Mu-sul-monai	Bap-tistai	Ka-rai-mai	Kiti ir nenu-rodyti
Iš viso	100,00	85,73	7,65	3,28	1,58	1,13	0,53	0,05	0,02	0,01	0,02
Alytaus	100,00	90,84	7,11	0,57	0,18	0,61	0,01	0,67	–	0,00	0,00
Biržų	100,00	82,79	4,31	3,30	0,41	0,75	8,37	0,00	0,01	0,03	0,03
Kauno	100,00	74,59	16,74	3,01	2,88	2,26	0,32	0,06	0,04	0,00	0,09
Kėdainių	100,00	91,10	6,36	0,47	1,13	0,89	0,04	0,00	–	0,00	0,00
Kretingos	100,00	89,08	6,23	4,17	0,06	0,35	0,01	–	0,09	–	0,02
Marijampolės	100,00	87,90	6,61	4,99	0,03	0,45	0,02	0,00	0,00	–	0,01
Mažeikių	100,00	86,93	5,64	4,93	1,20	1,03	0,00	–	0,26	–	0,01
Panevėžio	100,00	88,16	9,01	0,38	1,48	0,84	0,03	0,00	0,00	0,08	0,01
Raseinių	100,00	86,79	7,59	3,89	0,42	1,22	0,05	–	–	–	0,03
Rokiškio	100,00	86,40	6,18	0,81	6,18	0,42	0,01	0,00	–	–	0,00
Seinų	100,00	91,12	5,69	1,28	1,30	0,57	0,02	0,02	–	–	–
Šakių	100,00	86,82	4,42	8,25	0,06	0,24	0,14	0,00	0,01	–	0,05
Šiaulių	100,00	87,18	6,85	3,07	1,51	1,30	0,06	0,01	0,00	–	0,01
Tauragės	100,00	81,42	5,59	12,00	0,23	0,76	0,01	–	–	0,00	0,00
Telšių	100,00	89,53	7,87	0,36	0,61	1,58	–	–	–	–	0,05
Trakų	100,00	90,38	5,54	0,13	1,02	2,77	0,00	0,16	–	–	0,00
Utenos	100,00	87,90	7,41	0,09	2,83	1,76	0,00	0,01	–	–	–
Ukmergės	100,00	90,61	6,51	0,10	1,63	1,11	0,01	0,03	–	–	0,00
Vilkaviškio	100,00	74,75	8,98	14,98	0,01	1,19	0,00	0,00	0,01	–	0,08
Zarasų	100,00	76,17	8,05	0,17	14,49	0,98	–	0,13	–	–	–

A. Hermano žodžius patvirtina statistiniai duomenys apie Lietuvos evangelikų liuteronų dvasininkus. Jeigu nepriklausomybės pradžioje Lietuvoje evangelikų liuteronų dvasininkais dirbo vokiečiai, netgi nemokantys lietuvių kalbos ar neturintys teisės eiti dvasininko pareigas⁹, tai per du dešimtmečius situacija gerokai pasikeitė. Pirmiausia padaugėjo lietuvių tautybės evangelikų liuteronų dvasininkų. 1937 m. konsistorijos žinioje buvo 17 parapijų ir 34 filijos, jose veikė 20 ordinuotų kunigų: Lietuvos piliečių – 18, Latvijos piliečių – 1, Vokietijos – 1. Minimi kunigai aptarnavo 54 016 parapijiečių (į šį sąrašą galėjo nepatekti 2000–3000 evangelikų liuteronų tikybos asmenų) (žr. 3 lentelę). 1938 m. gegužės 1 d. konsistorijos žinioje buvo 24 dvasininkai. Tautybės atžvilgiu jie pasiskirstė taip: lietuvių – 12, latvių – 4, vokiečių – 8 (žr. 4 lentelę). Konsistorijos žiniomis, tuo metu dar vienas asmuo, lietuvių tautybės, buvo baigęs Teologijos fakultetą Vienoje ir konsistorijos nutarimu greitu laiku turėjo būti ordinuotas visateisiu Evangelikų Liuteronų Bažnyčios kunigu. Tuo laikotarpiu 9 studentai (8 lietuviai ir 1 latvis) užsienyje studijavo evangelikų teologiją kaip Švietimo ministerijos stipendininkai. Taigi netolimoje ateityje lietuvių evangelikų liuteronų dvasininkų skaičius dar turėjo išaugti¹⁰.

3 lentelė. Lietuvos Evangelikų Liuteronų Konsistorijos žinioje esančių parapijų ir filijų sąrašas (1937 m.)

(Manoma, kad apie 2000–3000 evangelikų liuteronų nėra patekę į šį sąrašą. Pagal LCVA. F. 391. Ap. 4. B. 756. L. 135–137AV)

Eil. nr.	Parapijos arba filijos pavadinimas	Parapija-filija	Kiek turi nuolatinių parapijiečių	Klebono arba administ. pavardė ir vardas	Nuo kada parapijai arba filijai vadovauja	Amžius	Pilietybė	Tautybė	Mokslo cenzas
1.	Ariogala	filija	70	Kleb. kun. Titelbachas Povilas	1892.II.7	1865.XI.5	Lietuvos	vokiečių	Baigęs Dorpato universiteto Teologijos fakultetą
2.	Batakliai	parapija	1200	Kun. Kileris Adolfas	1935. VII.20	1906. IX.14	Lietuvos	lietuvių	Baigęs VDU Teologijos fakultetą
3.	Biržai	parapija	100	Kleb. kun. Leijeris Erikas	1929 m. rudens	1906.I.18	Lietuvos	lietuvių	Baigęs VDU Teologijos fakultetą
4.	Būtingė	filija	2100	Kun. Dagys Petras	1932.V.1	1904. III.15	Lietuvos	lietuvių	Baigęs VDU Teologijos fakultetą
5.	Darbėnai	filija	60	Kleb. kun. Gelžinis Adomas	1931.XI.1	1902.IV.19	Lietuvos	lietuvių	Baigęs VDU Teologijos fakultetą

Eil. nr.	Parapijos arba filijos pavadinimas	Parapija-filija	Kiek turi nuolatinių parapijiečių	Klebono arba administ. pavardė ir vardas	Nuo kada parapijai arba filijai vadovauja	Amžius	Pilietybė	Tautybė	Mokslo cenzas
6.	Elkiškiai	parapija	1500	Kun. Rauskinas Gustavas	1932.X.1	1901.XII.6	Latvijos	latvių	Kunigu ordinuotas Latvijoje
7.	Gargždai	filija	200	Kleb. kun. Gelžinis Adomas	1931.XI.1	1902.IV.19	Lietuvos	lietuvių	Baigęs VDU Teologijos fakultetą
8.	Garliava	parapija	1500	Kun. Vymėris Rudolfas	1935 m. rudens	1906. VIII.13	Lietuvos	lietuvių	Baigęs VDU Teologijos fakultetą
9.	Ylakiai	filija	80	Kun. Laukožilis Arnoldas	1936.I.1	1901. IX.13	Lietuvos	latvių	Baigęs VDU Teologijos fakultetą
10.	Joniškis	filija	700	Kun. Rauskinas Gustavas	1932.X.1	1901.XI.6	Latvijos	latvių	Kunigu ordinuotas Latvijoje
11.	Jurbarkas	parapija	3000	Kun. Jėkelis Hermanas	1933. VI.10	1901. XII.17	Lietuvos	vokiečių	Baigęs VDU Teologijos fakultetą
12.	Kalvarija	filija	1200	Kleb. kun. Eichelbergeris Emilis	1894 m.	1865. VI.26	Lietuvos	vokiečių	Baigęs Dorpato universiteto Teologijos fakultetą
13.	Kaunas	parapija	4300	Kun. Paupe- ras Jonas Kun. Više- ropas Jonas	1935.XI.1 1931.I.1	1905.V.10 1894. VIII.7	Lietuvos Vokietijos	lietuvių vokiečių	Baigęs VDU Teologijos fakultetą Baigęs Halės universiteto Teologijos fakultetą
14.	Kėdainiai	parapija	150	Kleb. kun. Titelbachas Povilas	1892.II.7	1865.XI.5	Lietuvos	vokiečių	Baigęs Dorpat universiteto Teologijos fakultetą
15.	Kelmė	filija	300	Kun. Kileris Adolfas	1936.VI.1	1906. IX.14	Lietuvos	lietuvių	Baigęs VDU Teologijos fakultetą

Eil. nr.	Parapijos arba filijos pavadinimas	Parapija-filija	Kiek turi nuolatinių parapijiečių	Klebono arba administ. pavardė ir vardas	Nuo kada parapijai arba filijai vadovauja	Amžius	Pilietybė	Tautybė	Mokslo cenzas
16.	Kybartai	filija	1800	Kun. Landigas Bruno	1936.X.1	1909.I.2	Lietuvos	vokiečių	Baigęs VDU Teologijos fakultetą
17.	Kretinga	parapija	1040	Kleb. kun. Gelžinis Adomas	1931.XI.1	1902.IV.19	Lietuvos	lietuvių	Baigęs VDU Teologijos fakultetą
18.	Kuršėnai	filija	159	Kleb. kun. Kupfertas Teodoras	1904.VI.1	1869.IV.11	Lietuvos	vokiečių	Baigęs Dorpato universiteto Teologijos fakultetą
19.	Marijampolė	parapija	2000	Kleb. kun. Eichelbergeris Emilis	1894 m.	1865. VI.26	Lietuvos	vokiečių	Baigęs Dorpato universiteto Teologijos fakultetą
20.	Mažeikiai	filija	863	Kleb. kun. Kupfertas Teodoras	1904.VI.1	1869.IV.11	Lietuvos	vokiečių	Baigęs Dorpato universiteto Teologijos fakultetą
21.	Naujamiestis, Kudirkos	filija	1000	Superint. kun. Sroka Dzeržislovas Henrikas	1928.XI.1	1858. VII.16	Lietuvos	lietuvių	Baigęs Dorpato universiteto Teologijos fakultetą
22.	Naujamiestis, Tauragės	filija	2500	Prof. kun. Gaigalaitis Vilius	1936. VI.15	1910. IX.27	Lietuvos	lietuvių	Baigęs Univer-siteto ¹¹ , Teologijos fakultetą
23.	Pabalvė	filija	91	Kleb. kun. Kupfertas Teodoras	1904 m.	1969.IV.11	Lietuvos	vokiečių	Baigęs Dorpato universiteto Teologijos fakultetą
24.	Pakruojis	filija	300	Kun. Vagneris Gustavas	1938 m. pavasario	1907.X.20	Lietuvos	lietuvių	Baigęs VDU Teologijos fakultetą
25.	Palanga	filija	100	Kleb. kun. Gelžinis Adomas	1931.XI.1	1902.IV.19	Lietuvos	lietuvių	Baigęs VDU Teologijos fakultetą

Eil. nr.	Parapijos arba filijos pavadinimas	Parapija-filija	Kiek turi nuolatinių parapijiečių	Klebono arba administr. pavardė ir vardas	Nuo kada parapijai arba filijai vadovauja	Amžius	Pilietybė	Tautybė	Mokslo cenzas
26.	Pandėlys	filija	150	Kleb. kun. Leijeris Erikas	1929 m. rudens	1906.V.18	Lietuvos	lietuvių	Baigęs VDU Teologijos fakultetą
27.	Panevėžys	parapija	300	Kun. Hirsas-Girša Albertas	1936.II.1	1908. IX.26	Lietuvos	vokiečių	Baigęs VDU Teologijos fakultetą
28.	Pilviškiai	filija	400	Kleb. kun. Eichelbergeris Emilis	1894 m.	1865. VI.26	Lietuvos	vokiečių	Baigęs Dorpato universiteto Teologijos fakultetą
29.	Prienai	filija	900	Kun. Vymėris Rudolfas	1935 m. rudens	1906. VIII.3	Lietuvos	lietuvių	Baigęs VDU Teologijos fakultetą
30.	Radviliškis	filija	170	Kleb. kun. Kupfertas Teodoras	1904.VI.1	1869.IV.11	Lietuvos	vokiečių	Baigęs Dorpato universiteto Teologijos fakultetą
31.	Raseiniai	filija	1000	Kun. Jėkelis Hermanas	1931 m.	1901. XI.17	Lietuvos	vokiečių	Baigęs VDU Teologijos fakultetą
32.	Ritinė	filija	100	Kun. Laukozilis Arnoldas	1936.I.I	1909. XI.13	Lietuvos	latvių	Baigęs VDU Teologijos fakultetą
33.	Sartininkai	filija	600	Kleb. kun. Vymeris Augustas	1911.V.1	1869. XII.16	Lietuvos	vokiečių	Baigęs Dorpato universiteto Teologijos fakultetą
34.	Seirijai	filija	500	Kleb. kun. Eichelbergeris Emilis	1894 m.	1865. VI.26	Lietuvos	vokiečių	Baigęs Dorpato universiteto Teologijos fakultetą
35.	Skaidvilė	filija	460	Kleb. kun. Vymeris Augustas	1911.V.1	1869. XII.16	Lietuvos	vokiečių	Baigęs Dorpato universiteto Teologijos fakultetą

Eil. nr.	Parapijos arba filijos pavadinimas	Parapija-filija	Kiek turi nuolatinių parapijiečių	Klebono arba administ. pavardė ir vardas	Nuo kada parapijai arba filijai vadovauja	Amžius	Pilietybė	Tautybė	Mokslas cenzas
36.	Skuodas	parapija	600	Kun. Laukožilis Arnoldas	1936.I.1	1909. XII.13	Lietuvos	latvių	Baigęs VDU Teologijos fakultetą
37.	Sudargas	filija	1500	Kun. Jėkelis Hermanas	1933. VI.20	1901. XII.17	Lietuvos	vokiečių	Baigęs VDU Teologijos fakultetą
38.	Šakiai	parapija	2000	Superint. kun. Sroka Dzer-žislovas Henrikas	1885 m.	1858. VII.16	Lietuvos	lietuvių	Baigęs Dorpato universiteto Teologijos fakultetą
39.	Šėduva	filija	100	Kun. Hirsas-Girša Albertas	1936.II.1	1908. IX.26	Lietuvos	vokiečių	Baigęs VDU Teologijos fakultetą
40.	Šiauliai	parapija	510	Kleb. kun. Kupfertas Teodoras	1904 m.	1869.IV.11	Lietuvos	vokiečių	Baigęs Dorpato universiteto Teologijos fakultetą
41.	Šilalė	filija	800	Kleb. kun. Vymeris Augustas	1911.V.11	1869. XII.16	Lietuvos	vokiečių	Baigęs Dorpato universiteto Teologijos fakultetą
42.	Švėkšna	filija	500	Kleb. kun. Gelžinis Adomas	1934. VIII.1	1902.IV.19	Lietuvos	lietuvių	Baigęs VDU Teologijos fakultetą
43.	Tauragė	parapija	7500	Kleb. kun. Vymeris Augustas	1911.V.1	1869. XII.16	Lietuvos	vokiečių	Baigęs Dorpato universiteto Teologijos fakultetą
44.	Telšiai	filija	70	Kun. Laukožilis Arnoldas	1936.I.1	1909. XII.13	Lietuvos	latvių	Baigęs VDU Teologijos fakultetą
45.	Ukmergė	filija	35	Kleb. kun. Titelbachas Povilas	1892.II.7	1865.XII.5	Lietuvos	vokiečių	Baigęs Dorpato universiteto Teologijos fakultetą

Eil. nr.	Parapijos arba filijos pavadinimas	Parapija-filija	Kiek turi nuolatinių parapijiečių	Klebono arba administ. pavardė ir vardas	Nuo kada parapijai arba filijai vadovauja	Amžius	Pilietybė	Tautybė	Mokslas cenzas
46.	Vilkaviškis	filija	1200	Kleb. kun. Eichelbergeris Emilis	1896 m.	1865. VI.26	Lietuvos	vokiečių	Baigęs Dorpato universiteto Teologijos fakultetą
47.	Virbalis	parapija	2000	Kleb. kun. Titelbachas Povilas	1892.II.7	1865.XII.5	Lietuvos	vokiečių	Baigęs Dorpato universiteto Teologijos fakultetą
48.	Vištytis	parapija	2500	Kleb. kun. Bumbulis Martynas	1930.VII.1	1907.II.13	Lietuvos	lietuvių	Baigęs VDU Teologijos fakultetą
49.	Žagarė	filija	250	Kun. Rauskinas Gustavas	1932.X.6	1901.XII.6	Latvijos	latvių	Kunigu ordinuotas Latvijoje
50.	Žeimelis	parapija	1500	Kleb. kun. Leijeris Erikas	1929. VI.11	1906.I.18	Lietuvos	lietuvių	Baigęs VDU Teologijos fakultetą
51.	Žvoriai	filija	1218	Kun. Jėkelis Hermanas	1932.XI.1	1901. XII.17	Lietuvos	vokiečių	Baigęs VDU Teologijos fakultetą

Iš viso 54 016

4 lentelė. Lietuvos Evang. Liut. Konsistorijos žinioje esančių dvasininkų sąrašas [1938 m.]

(Lentelė sudaryta remiantis: Konsistorijos reikalų vedėjas. Lietuvos Evang. Liut. Konsistorijos žinioje esančių dvasininkų sąrašas // LCVA. F. 391. Ap. 4. B. 760. L. 89.)

Eil. nr.	Vardas ir pavardė	Tautybė	Gyvenamoji vieta
1.	Sup. kun. Henrikas Sroka	lietuvių	Šakiai
2.	Teol. lic. kun. Jonas Pauperas	lietuvių	Kaunas
3.	Prof. dr. kun. Vilius Gaigalaitis	lietuvių	Gargždai-Klaipėda
4.	Kun. Erikas Leijeris	lietuvių	Žeimelis
5.	Kun. Martynas Bumbulis	lietuvių	Vištytis
6.	Kun. sen. Adomas Gelžinis	lietuvių	Kretinga
7.	Kun. Petras Dagys	lietuvių	Butingė-Kretinga
8.	Kun. Gustavas Vagneris	lietuvių	Raseiniai-Pagėgiai
9.	Kun. Rudolfas Vymeris	lietuvių	Garliava-Prienai
10.	Kun. Adolfas Kileris	lietuvių	Batakliai
11.	Kun. Martynas Preikšaitis	lietuvių	Sudargas

Eil. nr.	Vardas ir pavardė	Tautybė	Gyvenamoji vieta
12.	Kun. Julius Stanaitis	lietuvių	Jurbarkas
13.	Kun. sen. Arnoldas Laukožilis	latvių	Skuodas
14.	Kun. Gustavas Rauskinas	latvių	Elkiškiai
15.	Kun. Juozas Urdzė	latvių	Biržai
16.	Mis. diak. Fridrikas Megnė	latvių	Seirijai-Laugaliai
17.	Kun. sen. Povilas Titelbachas	vokiečių	Virbalis
18.	Kun. Emilis Eichelbergeris	vokiečių	Marijampolė
19.	Kun. Teodoras Kupfertas	vokiečių	Šiauliai
20.	Kun. Augustas Vymeris	vokiečių	Tauragė
21.	Kun. Jonas Višeropas	vokiečių	Kaunas
22.	Kun. Hermanas Jėkelis	vokiečių	Ž. Naumiestis
23.	Kun. Albertas Hiršas	vokiečių	Panevėžys
24.	Kun. Bruno Landingas	vokiečių	Kybartai

Lietuvių tautybės evangelikų liuteronų dvasininkų gausėjimą lėmė Lietuvos valdžios pastangos įvairiomis priemonėmis stiprinti liutuvybę tarp evangelikų liuteronų. Vadovautasi nuostata: „Jeigu evangelikų-liuteronų parapijose daugiau kunigų lietuvių, tai ir jų sulietuvinimas pasistūmėtų pirmyn. Dabar jų kunigai lietuviškumo visai neskiepija. Toks evangelikų-vokiečių lietuvinimo darbas nieko nežada“¹². Kaip bus rašoma, valdžia įdėjo daug pastangų, kad Evangelikų liuteronų konsistorijos vadovybė rūpintųsi liutuvybės skleidimu, o kartu mažintų germanizacijos įtaką evangelikų liuteronų parapijose. Liutuvybės skleidimui daug įtakos turėjo Evangelikų teologijos fakulteto įsteigimas Lietuvos universitete (1930 m. jis buvo pavadintas Vytauto Didžiojo universitetu) Kaune. 1925–1936 m. veikusiame Lietuvos (Vytauto Didžiojo) universiteto Evangelikų teologijos fakultete 32 studentai išlaikė minėto fakulteto reglamento nustatytus egzaminus ir gavo mokslo baigimo diplomus – tarp jų 9 reformatai ir 23 liuteronai (13 lietuvių, 3 latviai ir 7 vokiečiai)¹³. Vokiečių evangelikų sinodas nenorėjo, kad šis fakultetas veiktų, nes jį baigę jaunuoliai parapijose, kuriose dirbo, skiepijo lietuviškumą, o tai darė vietos evangelikus labiau tautiškai susipratusius liutuvybės požiūriu. Lietuviai evangelikai liuteronai laikėsi nuomonės, kad Evangelikų teologijos fakultetas tiesiog privalo išlikti universitete. Memorandume Evangelikų teologijos fakulteto likimo reikalu (dokumentą 1928 m. liepos 25 d. pasirašė Lietuvos evang. liuter. konsistorijos prezidentas Vilius Gaigalaitis ir prokuroras Martynas Kavolis, Lietuvių sinodo vicesenjoras superintendentas kun. Henrikas Dzeržislovas Sroka ir narys Mikas Preikšaitis, Lietuvių ir latvių sinodo prezidiumo narys Liudas Bendaravičius, Lietuvių evang. reformatų superintendentas kun. Povilas Jakubėnas ir kuratorius Matynas Yčas, Lietuvių evang. liuter. sąjungos „Pagalba“ pirmininkas Kristupas Gudaitis, Klaipėdos krašto lietuvių draugijos „Sandora“ atstovas Kubilius ir Lietuvos latvių sąjungos atstovas Namikas) Lietuvos valdžios prašyta neuždaryti Kaune, Lietuvos universitete, 2,5 metų veikiančio Teologijos fakulteto. Memorandumo autoriai savo nuomonę grindė šiais argumentais: 1) Klaipėdos krašte bei Didžiojoje Lietuvoje tarp evangelikų liuteronų vykdoma didelė germanizacija, nes trūksta lietuvių evangelikų liuteronų kunigų („Didžiojoje Lietuvoje iš viso yra 22 parapijos ir 27 filijos, o kunigų yra tik 6, kurių

tik vienas lietuvių tautybės, pirmas baigęs Lietuvos universiteto Evangelikų Teologijos fakultetą. Be jų Lietuvoje kunigauja dar trys svetimšaliai, neturi tam reikalingo leidimo ir 2 misionieriai, neturi atitinkamo mokslo cenzos. Be to keli užsienio piliečiai, nesiskaitydami su Lietuvos valdžia, įsibrovę uzurpatorišku būdu, prieš konsistorijos ir parapijų norą tūlose parapijose eina kunigų pareigas. Parapijonių dauguma yra lietuvių kilimo su grynai lietuviškomis pavardėmis, bet jų daugelis per kunigus suvokietinti¹⁴), todėl vokiečiai deda daug pastangų, kad jaunuoliai į šį universitetą nestotų: fakultetą steigiant ir jį įsteigus, vokiečiai prieš jį varydavo įvairią akciją, net atkalbinėdavo kviečiamus iš užsienio docentus, nes jautė, kad Lietuvoje, galint ruošti savus kunigus, parapijų valdymas greit pereis iš vokiečių rankų ir bus užkirstas kelias vokietinimui. Klaipėdos krašte vokiečiai atkalbinėjo jaunuolius stoti į šį fakultetą ir duodavo lėšų stipendijoms ir bendrabučiams; 2) Evangelikų Teologijos fakultete yra pakankamas skaičius studentų 19: Neimanas, Vymeris, Jėkelis, Stanaitis, Lejeris, Mizeras, Barnelis, Biržys, Žemaitis, Grybė, Kurnatauskas, Bumbulis, Geležinis, Paupuras (3 klaipėdiškiai), Preikšaitis, Balčiauskas, Dagys, Šernas ir Lokys (klaipėdiškis). Priminta, jog toks studentų skaičius nėra mažas palyginti su kitais ir senais užsienio universitetų teologijos studentais, pvz., Berne ir Bazelyje būdavo 10–15 teologijos studentų, o profesorių būdavo triskart tiek, kiek Lietuvoje; 3) baigusieji Evangelikų Teologijos fakultetą jaunieji kunigai turi didelį autoritetą visuomenėje. Nurodytas studijas baigusio studento Lokio atvejis, kai šis vos baigęs universitetą nepaprastai dideliu balsų skaičiumi, be jokios opozicijos, buvo išrinktas kunigu beveik grynai suvokietintos parapijos Virbalyje, kur pamaldos būdavo laikomos vien vokiečių kalba; 4) Vien studijų telkimas užsienio universitetuose neatstos savo aukštosios mokyklos, nes užsienio universitetai Lietuvos studentams sunkiai prieinami dėl kelių priežasčių: a) reikia gerai išmokti to krašto kalbą (jos sugrįžus į namus, neteks vartoti, o jos nemokant, bendrai nebus galima studijuoti), mokėti lotynų, graikų ir vietomis net hebrajų kalbas; b) vos tik gimnaziją baigęs jaunuolis, atsidūręs užsienyje, nutolsta nuo savo krašto ir žmonių, todėl namo sugrįžęs nebesupranta savo gyvenimo ir nebegali arba nebenori prie jo prisitaikyti. Be to, teologams, baigus užsieny mokslą, ir svetimą kalbą mokslą įgijus sunkus bus, nežinant lietuviškų terminų, žinias praktikoje pritaikyti; 5) Esamieji evangelikų liuteronų tarpe ginčai savaime baigsis, išleidus savos mokslo įstaigos kunigus; 6) Panaikinus Evangelikų Teologijos fakultetą, be jokių valstybių egzaminų bus leidžiama Lietuvoje kunigauti kiekvienam, kuris yra studijavęs bet kuriame užsienio universitete, kur iš jų nereikalaujama jokių valstybinių egzaminų; 7) Evangelikų Teologijos fakulteto išlaikymas valstybei didelių išlaidų nesudaro, nes turi tik 5 katedras, o bendrų dalykų studentai klausosi Humanitarinių mokslų fakultete. Jeigu šiam fakultetui valdžios subsidijuojamos išlaidos atrodytų per didelės, tai galima būtų paieškoti porai docentų apmokėti pinigų iš užsienio evangelikų organizacijų; 8) Panaikinus Evangelikų Teologijos fakultetą bus padaryta didelė evangelikams skriauda (jos nebus galima kompensuoti jokiais stipendijomis) ir „iš to išeis tik vokietininkų triumfas“. Be to, panaikinus fakultetą, tarptautiniu mastu susidarys įspūdis, jog Lietuvoje evangelikai yra persekiojami ir šalyje veikia religinė netolerancija¹⁵. Tą kartą valdžia atsižvelgė į memorandumė Evangelikų liuteronų konsistorijos (iš jos savo noru buvo pasitraukę vokiečių evangelikų liuteronų atstovai) išsakytą nuomonę ir Evangelikų teologijos fakultetas paliktas dar keletą metų veikti. Kad Evangelikų teologijos fakultetas

daug prisidėjo prie lietuvių evangelikų liuteronų dvasininkų parengimo, taikliai iliustruoja pateikti statistiniai duomenys (žr. 3 lentelę) – didžioji dalis lietuvių evangelikų liuteronų dvasininkų buvo jauni ir studijas baigė VDU Teologijos fakultete.

Vokiečių ir lietuvių evangelikų liuteronų pozicijų skirtumai

1919 m. spalio 15 d., tarpininkaujant Tikybų departamentui, Kaune įvyko pirmasis Evangelikų Liuteronų Bažnyčios steigiamasis sinodas, kuris išryškino jame dalyvavusių tautinių grupių atstovų nesutarimus („Čia tuojau iškilo ginčas, kuria kalba sinodas turi būti vedamas. Lietuviai griežtai reikalavo, kad būtų kalbama lietuviškai, ir kad tas asmuo, kuris stovės Bažnyčios priešakyje, mokėtų gerai lietuvių kalbą <...> Vokiečiai, ypač kai kurie kunigai, su tuo nesutiko. Tada iš vokiečių pusės buvo sugalvota sudaryti tris sinodus: lietuvių, latvių ir vokiečių“¹⁶). Gal ši nesantaika, kilusi iš kalbos vartojimo konflikto, tebuvo formalaus pobūdžio – tai greičiausiai buvo užslėpta kova dėl būsimos lyderystės Evangelikų Liuteronų Bažnyčioje. Nuo 1920 m. lietuvių, latvių ir vokiečių sinodai vykdavo atskirai. Minėtųjų sinodų rinkti (1 dvasiškis ir 1 pasaulietis) 3 kunigai senjorai ir 3 pasauliečiai sudarė Evangelikų liuteronų konsistoriją, kuri buvo Bažnyčios aukščiausiasis vykdomasis organas. Prezidentą ir viceprezidentą iš sinodo atstovų skirdavo valstybės prezidentas¹⁷.

Nuo 1921 m. vykstantys atskiri lietuvių, latvių ir vokiečių sinodai skaldė Bažnyčios vienybę ir sunkino jos veiklą. Visos Evangelikų Liuteronų Bažnyčios parapijos buvo mišrios (išskyrus Batakių ir Skaudvilės folijas – 1935 m.), parapijiečiai bendrai naudojosi bažnyčia ir jos turtu, tarybos buvo bendros, jų nariai rinkti proporcingai nuo kiekvienos tautybės parapijiečių skaičiaus. Todėl skyrėsi vokiečių bendruomenės, vokiečių sinodo (iš vienos pusės) ir Evangelikų Liuteronų Bažnyčios vadovybę išrenkančios valdžios pozicija bei vizijos. Vokiečių evangelikų sinodas ir jo atstovai Evangelikų liuteronų konsistorijoje siekė, kad veiktų atskiros vokiečių parapijos ar filijos, kuriose pamaldos būtų vedamos tik vokiečių kalba. Šis vokiečių evangelikų liuteronų reikalavimas nesikeitė per visą tarpukarį. 1938 m. sausio mėn. Kaune pirmą kartą po ketverių metų pertraukos įvykusiame Lietuvos vokiečių evangelikų liuteronų Bažnyčios sinode jo pirmininkas P. Titelbachas, apžvelgęs vokiečių evangelikų liuteronų Bažnyčios padėtį, išreiškė susirūpinimą dėl vokiečių kalbos vartojimo pamaldose ir tikybos pamokose. Esą nesuprantamas dalykas, kad, pavyzdžiui, katalikai reikalauja įvesti lietuvių kalbą evangelikų liuteronų bažnyčiose, laikyti pamaldas lietuviškai. Šių konfesijų sekėjai daugiausia esą vokiečiai. Lietuvii ir latvių jei ir pasitaiką, tai ne tiek daug. Vokiečiai esą nusistatę prašyti, kad jiems būtų leidžiama kurti vokiškas liuteronų evangelikų parapijas. Mat mišrioje parapijoje esą neįmanoma suderinti skirtingų kalbų reikalų. Vokiečiams trūksta Lietuvoje pastorių ir kantorių. Kai kada jų pareigų imasi į pensiją išėję mokytojai arba muitinių valdininkai¹⁸.

Nepavykstant gauti leidimo steigti tik vokiškas liuteronų evangelikų parapijas, laikantis nuostatos, jog Lietuvoje vokiečiai evangelikai liuteronai yra skriaudžiami, vokiečių evangelikų liuteronų vadovybė tuo klausimu rašė įvairaus pobūdžio raštus konsistorijai ar Lietuvos valdžios atstovams. Būdingame Lietuvos vokiečių evangelikų liuteronų sinodo valdybos 1935 m. balandžio 6 d. pranešime švietimo ministrui buvo teigiama:

Pagrindinis mūsų reikalavimas bažnyčios labui, yra: išskirti bendrąsias tautinio arba kalbos atžvilgiu mišrias parapijas ir sudaryti iš jų savistovias tautines arba kalbines parapijas. Kiekvienai, šių parapijų leisti laisvai pasirinkti arba aptarnavimui pasikviesti pageidaujamą kunigą. <...>. Dabar beveik visose parapijose lietuviai, vokiečiai, latviai renka atskirai parapijos tarybas. Iš išrinktų atstovų Konsistorijos nurodymu sudaroma bendra taryba <...>. Turint galvoje evangelikų liuteronų bažnyčios savitumus, tenka pažymėti, kad kol bus bendros parapijos ir bendros tarybos, tol neramumai ir nesusipratimai nesibaigs. <...> Jei vokiečiams būtų leista sudaryti savo atskiras parapijas ir lietuviai sudaryti savąsias, tada gal atsirastų nuolat prikišamas kaltinimas, jog per bažnyčią varama germanizacija.¹⁹

Pareiškėjų nuomone, Suvalkijos lietuvių evangelikų (Marijampolės, Vilkaviškio, Virbalio ir kt.) nusiskundimai esą nesuprantami: „Vietoje, kad atskirti nuo vokiečių, suorganizuoti savo parapijas, išsirinkti savo atskiras tarybas, pasikviesti sau kunigą lietuvių, jie įeina į bendrąsias tarybas, kuriose sudaro mažumą. Čia kyla nuomonių skirtumai, pasėkoje nesusipratimai ir vėliau skundai per spaudą ir Ministerijai, kad lietuviai evangelikai slopinami.“²⁰ 1939 m. kovo 7 d. vokiečių sinodo senjoras P. Titelbachas Evangelikų liuteronų konsistorijai adresuotame rašte, priminęs, kad jo ligšiolinės pastangos nedavė rezultatų, o „dabartinė padėtis pasidarė nepakenčiama“, pakartotinai išreiškė savo reikalavimus ir prašė juos perduoti Švietimo ministerijai. Rašte buvo sakoma:

1. Vokiečių Sinodo Senjoras turi teisę savo nuožiūra vieną kartą metuose sušaukti vokiečių sinodą, o reikalui esant, pakviesti atstovus nepaprastam sinodui.
2. Vokiečių sinodo nutarimai yra privalomi vokiečių parapijoms.
3. Prie vokiečių parapijų priklauso visi, evangelikai liuteronai, kurie pargeidauja pamaldų vokiečių kalboje.
4. Vokiečių parapijoms vadovauja vokiečių senjoras.
5. Vokiečių vaikai mokyklose ir konfirmacijos pamokose, tėvams pageidaujant, turi būti mokomi vokiečių kalba.
6. Tautybės pažymėjimą duoda vietos pastorius arba senjoras. Šitas pažymėjimas privalo visose mokyklose ir visų tikybių mokytojų būti pripažintas.
7. Visur ten, kur tikybos pamokos laikomos ne vokiečių kalba, vokiečių vaikai privalo būti atleisti nuo tokių pamokų lankymo. Jie turi teisę mokytis privatiškai pas asmenis, kurie turi vokiečių senjoro leidimą. Mokyklos vadyba privalo pripažinti egzaminų davinius, kurie vietos pastoriaus paliudyti.
8. Evangelikų tikybos mokymas mokyklose, liečiantis vokiečių vaikus, privalo būti vokiečių senjoro priežiūroje.
9. Mokyklose, kuriose tikyba mokoma vokiečių kalboje, egzaminai privalo būti laikinomi vokiečių kalba.²¹

P. Titelbacho teigimu, „aukščiau išdėstyti reikalavimai yra minimumas evangelikų bažnyčios nenormaliai padėčiai pataisyti“²². Viltasi, jog Konsistorija dės pastangas šiuos reikalavimus patenkinti²³.

Tačiau Evangelikų liuteronų konsistorijai atrodė, kad „yra nepageidautina visas parapijas skaldyti tautiškais parapijomis, nes tokios tvarkos negalima išvesti iš Šv. Rašto ir iš esamų faktinių sąlygų“²⁴, todėl vokiečių sinodo siūlymas sudaryti atskiras vokiečių parapijas ir įsteigti atskirą vokiečių skyrių konsistorijoje nepriimtinas. Konsistorija baiminosi, kad vokiškose evangelikų liuteronų parapijose bus vykdomas vokietinimas ir šio proceso nebus galima sukontroliuoti. Kad tokie būgštavimai turėjo realaus pagrindo, iliustruoja Lietuvos valdžios, kuri mokėjo atlyginimus dvasininkams už jų atliekamą darbą²⁵, surinkta gausi dokumentinė medžiaga apie atskirą vokiečių tautybės evangelikų liuteronų dvasininkų veiklą savo parapijose, biografinės žinios apie tų dvasininkų ideologines ar politines pažiūras. 1927 m. pradžioje greičiausiai tikybų reikalų referento Augustino Vaitiekaičio pranešime vidaus reikalų ministrui pažymėta, jog 1919 m. spalio 15 d. tarpininkaujant Tikybų departamentui buvo sušauktas sinodas. 1920 m. sausio 20 d. vidaus reikalų ministras patvirtino laikinąją konsistoriją. 1922 m. balandžio 1 d. trejiems metams patvirtinta nuolatinė konsistorija su prezidentu pastoriumi Martinu Kibelka priešakyje (prokuroru paskirtas Oskaras Büchleris). Minėtame pranešime M. Kibelkos vadovaujama konsistorija įvertinta neigiamai. Nurodyta, jog 1922 m. liepos 20 d. konsistorija nusiuntė vidaus reikalų ministrui savo Bažnyčios įstatymo projektą, su kuriuo susipažinęs Ministrų Kabinetas grąžino jį atgal. Sinode konsistorijos prokuroras vokiečių tautybės O. Büchleris, „motyvuodamas pastorių vedamą valstybei kenksmingą politiką, pragrasino visiems kalėjimu. Dar okupacijos metu [turima omenyje Vokietijos okupacija Lietuvoje 1915–1918 m. – aut. past.], buv. Vokiečių valdžios, iš Vokietijos pakviesta Lietuvon keletas misionierių. P. Kibelka būdamas prezidentu, parsikvietė iš Vokietijos misionierių Ekertą²⁶ ir apgaulingu keliu išgavo iš Vid. Reik. M-rio leidimą būti pastorium Garliavoje.

Kiti misionieriai atsirado Lietuvoje, daugiausiai p. Kibelkos laikais, gaudami leidimą įvažiuoti kaip paprasti piliečiai. Vėliau konsistorija juos paskyrė klebonais.

Tuo tarpu einant bažnyčios įstatymais /XI t. 1, d. 402 str./ svetimšaliai pastoriai turi gauti specialų M-rio leidimą būti pastorium Lietuvoje.

Taipogi nuo kandidatų į pastorius reikalaujamas aukštojo mokslo diplomas. /Svetimšalių pastorių neturinčių leidimo yra 8. Neturinčių Universiteto diplomo visi, išskyrus – 5./ <...>. p. Kibelka, per visą savo Konsistorijos prezidentavimo laiką, nesiskaitė su Vid. Reik. M-jos ir įstatymų reikalavimais /pav. Ekerto, Vyšeropo ir kitų pastorių bylos²⁷/. Metrikai, visose parapijose, buvo rašomo vokiečių kalba, antrieji egz.[emplioriai] nebuvo siunčiami Konsistorijon, oficialiuose raštuose buvo vartojama ir gi vokiečių kalba. Vokietinimo politika buvo vedama per bažnyčią visu frontu. Net rinkimuose į Seimą, buvo p. Kibelkos pasiūstas aplinkraštis pastoriams, liepęs evangelikams-liuteronams balsuoti tik už vokiečių sąrašus. Pastoriai gaudami lėšas iš svetimos valstybės [turima omenyje Vokietija – M. T. past.], patys būdami daugiausiai ne Lietuvos piliečiai ir jei svetimos dvasios, dirbo ir dirba ne tikybos labui, bet svetimos valstybės naudai²⁸. Kaip nurodyta pareiškimе, „tokia padėtis buvo nepakenčiama“²⁹. Tad pasibaigus M. Kibelkos konsistorijos darbo kadencijai, 1925 m. vasarą lietuvių, latvių ir vokiečių sinodų suvažiavimai išrinko savo kandidatus į naują konsistoriją. Tada daug ginčų kilo dėl naujo konsistorijos prezidento prof. V. Gaigalaičio išrinkimo. Tik pradėjus dirbti naujai konsistorijai iš jos

pasitraukė du vokiečiai ir vienas latvis; liko dirbti du lietuviai, vienas latvis ir prokuroras. Juridiškai konsistorijos veikla buvo teisėta ir ji atstovavo visai šalies Evangelikų Liuteronų Bažnyčiai. Pasitraukusių atstovų vietos buvo vakuojamos ir jie bet kada galėjo grįžti į konsistoriją. Tuo tarpu Lietuvos valdžia nepriėmė prof. V. Gaigalaičio atsistatydinimo, o pasitraukusieji vokiečiai su P. Titelbachu priešakyje griežtai atsisakė „eiti į bet kurias derybas“³⁰. Turėdamas tai omenyje tikybos reikalų referentas padarė šią išvadą: „Ev.-liuter. bažnyčią niekas nepersekioja, bet vokiečiai pastoriai, negalėdami sutikti su tautiniais nusistačiusiais lietuviais, konsistorijos nariais /teisėtais išrinktais/ kurių rinkimas šių metų liuteronų sinodas vienbalsiai patvirtino ir jų veikimą užgynė, nenori kartu dirbti. Pasinaudodami svetimais pinigais leidžiamuose kaip Lietuvos kaip ir užsienio vokiečių laikraščiuose šmeižia Lietuvos valstybę.“³¹

Vokietinimas ypač aktyviai vykdytas pasienio ruože su Vokietija. Kaip matyti iš 3 lentelės, šioje teritorijoje, o kartu tose vietovėse, kur buvo susitelkusi vokiečių bendruomenė, daugiausia dirbo vokiečių tautybės evangelikų liuteronų dvasininkai. Antai 1928 m. Vilkaviškio apskrities viršininko vidaus reikalų ministrui adresuotame raporte nurodyta, kad „germanizacijos tikslams yra naudojama evangelikų bažnyčia. Kiti ir nemokėdami netgi vokiškai kalbėti sakosi sulig tikyba esą vokiečiai: „evangelikas“ yra sinonimas „vokietys“. Išmokyti ir kalbėti vokiškai tai yra kiekvieno tikinčio pareiga, taip tikina savo parapijonius vokiečiai pastoriai. Pastorių gi įtaka žmonėms didelė“³². Kaip pavyzdys nurodyti rinkimų į Lietuvos III Seimą balsavimo rezultatai: vokiečių evangelikų sąrašas Gražiškių valsčiuje surinko 506 balsus, Vištyčio sąrašas – 337 balsus, o tose pačiose vietovėse liuteronų evangelikų sąrašas daugiausia gavo du balsus, tiesiog evangelikų – 12. Vilkaviškio apskrities viršininko nuomone, „užkirsti kelią germanizacijai būtinai reikalinga esamus pastorius pakeisti pastoriais tikrais lietuviais, mylinčiais savo kraštą ir kalbą, tik jie galėtų išdildyti ilgais metais įkaltą nuomonę „evangelikas“ tai jis ir – „vokietys“³³. Raporto autorius germanizaciją vykdančius pastorius, negalint jų visai atleisti, siūlė iškelti bent į vidurį Lietuvos³⁴.

Tauragės Naumiesčio evangelikų liuteronų parapijos klebonas kun. Dovydas Jurkaitis, kurį Tauragės apskrities viršininkas įvardijo kaip „didelį germanofilą“³⁵, stengėsi suvokietyti vietos gyventojus evangelikus: jis juos įkalbinėjo savo vaikus leisti tik į vokiečių privačią mokyklą, atsisakyti savo tautiškumo ir imtis veiksmų, kad pasuose liuteronų tautybė būtų pakeista į vokiečių. Panašiai elgėsi ir Meldikviršių privačios mokyklos vedėjas A. Rederis ir Tauragės evangelikų liuteronų parapijos klebonas kun. Augustas Vymeris. Jie abu dėjo daug pastangų, kad Tauragėje būtų įkurta vokiečių mokykla. Kai nepavyko rasti reikiamo skaičiaus žmonių vokiečių tautybės, jie įkalbinėjo žmones liuteronų tautybės savo pasuose liuteronų tautybę pakeisti į vokiečių tautybę³⁶. Raseinių apskr., Jurbarko vlsč., Žvyrčiuose, evangelikų liuteronų bažnyčios kunigas vokietis H. Jėkelis tarp vietos evangelikų „varė vokietinimo darbą“³⁷. Evangelikus liuteronus stengėsi „užskaityti“ vokiečiais, kad turėtų balsų daugumą³⁸. Panašia veikla užsiėmė Skuodo vokiečių evangelikų liuteronų kunigas, Latvijos pilietis Maksas Bordelis: „Nežiūrint administracijos išpėjimų ir grasišinimų jį išvyti iš Lietuvos vis tik jis nesiliauja varęs germanizavimo darbą.“³⁹

Pasitaikydavo atvejų, kai vokiečių tautybės evangelikų liuteronų dvasininkai atsisakydavo vykdyti Lietuvos evangelikų liuteronų konsistorijos nutarimus (Jurbarko liuteronų evangelikų kunigą Julijų Stanaitį konsistorija buvo suspendavusi, tai jis įsteigė

atskirą parapiją, vokiečių palaikomą, ir iš Jurbarko nesikėlė. Į šį reikalą turėjo net įsikišti komendantas ir J. Stanaitį iš Jurbarko ištrėmė į kitą apskritį⁴⁰; tačiau ištrėmus iš Jurbarko kunigą vokiečių J. Stanaitį, parapijiečiai vokiečiai naujai paskirto kunigo H. Jėkelio neįsileido, nedavė jam parapijos raktų ir reikalavo grąžinti ištrėmtąjį⁴¹) arba kai kurie evangelikų liuteronų dvasininkai nesugebėdavo atsilaikyti prieš parapijiečių spaudimą ir imdavo palaikyti vokiečių, o ne lietuvių evangelikų liuteronų pusę (Kretingos evangelikų kun. Adomas Gelžinis, „lietuviško nusistatymo žmogus“, irgi pradėjo vokiečiams nusiileisti. Jo parapijiečiai pradėjo vesti pamaldas privačiuose namuose grynai vokiečių kalba. Nors tai nedaug kur daroma, bet keliose apylinkėse: Rūdaičių, Kiauleikių ir Gargždų, tai buvo kelis kartus padaryta ir net dalyvavo keletas vokiečių iš Klaipėdos krašto. Pats kun. Adomas Gelžinis visa tai laikė nesvarbiu ir sakė, kad tai nieko nekenkia⁴²). O vokiečiams evangelikams nepriimtini asmenys tiesiog būdavo atleidžiami iš pareigų (Kalvarijoje vokiečiai evangelikai atleido iš kantoriaus pareigų vieną asmenį, kuris daug dirbo „Pagalbos“ organizacijoje, platino tos organizacijos laikraštį „Srovė“ ir nepritarė vokietinimo akcijai⁴³). Atskirais atvejais tarp vokiečių ir lietuvių liuteronų santykiai būdavo sprendžiami panaudojus ir fizinę jėgą (pavyzdžiui, 1934 m. lapkričio 30 d. Šakiuose keli vokiečiai panaudojo smurtą prieš vieną asmenį, nes jis priklausė „Pagalbos“ sąjungai ir buvo vadinamas vokiečių išdaviku)⁴⁴.

Nuo šių įvykių nuošalyje neliko ir Kulturverbandas, kurio atstovai labai atsargiai ir neviešai įkalbinėjo evangelikus liuteronus, kad šie savo vaikus leistų tik į vokiečių mokyklas, nes esą valdžios išlaikomose mokyklose jie būsią sukatalikinti, ir, kad galėtų kuo daugiau vokiečių mokyklų įsteigti, įkalbinėjo juos kreiptis į administracijos įstaigas, kad jų pasuose lietuvių tautybė būtų pakeista į vokiečių. Jeigu pasai vietoje nebūsią pakeisti, tai raginta kreiptis į vidaus reikalų ministeriją⁴⁵.

Tokie Kulturverbando veiksmai davė rezultatų, nes suagituoti žmonės, pavyzdžiui, Tauragės apskrityje, ėmė laikytis nuošaliai ir net šalintis nuo lietuvių kultūrinio darbo, nedalyvavo lietuvių švenčių iškilmėse, vaikus pagal galimybes mokė tik vokiečių mokyklose ir „tam vokiečių nacionalizmui pareikšti kai kurie yra net tvoras nudažę nacionaline spalva, pav. Naumiesty“⁴⁶. Didesnis vokiečių organizuotumas pasireiškė Vilkaviškio, Šakių ir iš dalies Marijampolės apskričių tose vietose, kur gyveno daugiau evangelikų. Vokiečiai visus evangelikus gyventojus laikė savo žmonėmis ir stengėsi juos šiokiu ar kitokiu būdu patraukti į savo pusę. Nors vietomis lietuviai evangelikai pradėjo reikalauti savo teisių, pavyzdžiui, Marijampolėje, tačiau tokių susipratusių lietuvių evangelikų dar buvo mažuma. Pavyzdžiui, Vilkaviškio apskrityje, Vištytyje ir apylinkėje, gausiau gyveno evangelikai, jie dar neorganizuoti. Evangelikai inteligentai laikėsi nuošaliai ir neprisidėjo „prie stiprinimo akcijos lietuviškumo naudai evangelikų tarpe“⁴⁷.

Reikėtų pridurti, kad vokiečių tautybės evangelikų liuteronų kunigus gynė vokiečių evangelikų liuteronų sinodo, o kartu ir Kultuverbando (1935 m. prie Kulturverbando buvo prijungtos visos vietos vokiečių evangelikų draugijos⁴⁸) vadovybės. Jos buvo tarpusavyje glaudžiau susijusios, nes kai kurie asmenys, kaip P. Titelbachas⁴⁹, skyręs daug dėmesio vokiečių reikalams ginti, vienu metu užėmė vadovaujamas pareigas abiejose organizacijose. Todėl šalia vokiečių evangelikų liuteronų sinodo analogiškus raštus, ginančius vietos vokiečius, rašė ir Kulturverbandas.

Aktyviai veikiant vokiečiams evangelikams liuteronams, lietuviai evangelikai liuteronai sąmonėjo ir turėdami šalies valdžios paramą mėgino išsikovoti sau daugiau teisių. Svarbus vaidmuo teko lietuvių evangelikų liuteronų 1923 m. įsteigtai sąjungai „Pagalba“ (Tauragėje ją įsteigė jauni, patriotiškai nusiteikę liuteronai inteligentai: Mikas Preikšaitis, Mikas Jonušaitis, Andrius Gintautas ir Kristupas Gudaitis). „Pagalba“ siekė: 1) pagyvinti parapijų veiklą puoselėjant švietimą ir tautinį susipratimą; 2) skatinti parapijiečius aktyviai veikti, kad atsvertų vokiečių įtaką; 3) apskritai stiprinti lietuvių protestantų vardą bei prestižą lietuvių visuomenėje⁵⁰. Minėta sąjunga taip pat buvo už bendravimą ir bendradarbiavimą su Klaipėdos kraštu, 1923 m. prijungtu prie Lietuvos. Todėl „Pagalbai“ atrodė priimtinas lietuviško nusistatymo tuometinis Klaipėdos krašto mokyklų decernentas ir pasižymėjęs mažlietuvių veikėjas dr. kun. V. Gaigalaitis. 1924 m. jis kandidatavo Sudargo sinode, 1925 m. buvo išrinktas ir Lietuvos vyriausybės patvirtintas Evangelikų liuteronų konsistorijos prezidentu (šias pareigas jis ėjo beveik dešimtmetį)⁵¹.

Lietuvių evangelikų organizacija „Pagalba“ nuo 1931 m. pabaigos pradėjo leisti dvi savaitinį laikraštį „Srovė“ (ėjo iki 1935 m.). Leidinio redakcija jau pirmajame leidinio numeryje pažymėjo:

Laikraštį leisti iššaukė gyviausi mūsų, lietuvių evangelikų, reikalai. Pagaliau, jau laikas, kad ir evangelikas lietuvis tartų žodį per savo spaudą. <...>. Tiesa, šiuo metu leidžiamas vokiečių kalba laikraštis, bet jis savo laikais straipsniais ne nesuartina Lietuvos evangelikus, bet juos sukiršina. Tokiems kiršinimams mes norime kelią pastoti. Apie evangelikus skleidžiamos žinios dažniausiai, lenkiasi su tiesa. Gana tylėti! Mes norime evangelikams be tautybės skirtumo patarnauti teisingomis žiniomis, naudingais patarimais bei straipsniais. Mes kalbėsime pirmoj eilėj apie tikybos ir bažnyčios dalykus, bet taip pat neužmiršime kultūrinių ir tautinių klausimų. Todėl pasireiškia nauja srovė mūsų gyvenime. Šita srovė tegul išplauna visus nesusipratimus ir neapykantą iš evangelikų tarpo. Gal kai kam su mūsų „Srovė“ ir nebus pakeliui, tačiau, kam rūpi mūsų tikėjimo dalykai, bažnyčios gerovė, mūsų kultūrinis augimas, evangelikų vienybė ir Tėvynės meilė, kviečiame į talką.⁵²

Tačiau peržvelgus „Srovės“ numerius galima susidaryti prieštarinę vaizdą: laikraštyje iš tiesų daug dėmesio skirta lietuvių evangelikų reikalams (pateikiamos išsamios žinios apie atskiras šalies parapijas, kunigų veiklą ir pan.), bet kartu aštriai pasisakyta prieš vokiečius evangelikus liuteronus, ypač prieš jų vokiečių kalba leistą laikraštį „Deutsche Nachrichten“. Jau pirmajame „Srovės“ numeryje neigiamai įvertintas minėtas vokiečių periodinis leidinys: „Kaune eina vokiečių savaitraštis „Deutsche Nachrichten“. Mes niekam nieko nepavydim, ypač, kol šis laikraštukas Lietuvos žmonėms nieko nekainuoja. Tačiau, ta aplinkybė, kad šiam laikraščiui bendradarbiauja žmonės, kurie Lietuvos valstybės organų šmeižimu seniai yra pasižymėję, jau iš anksto rodo šio laikraščio kryptį ir tikslą.“⁵³ „Yra žinomas mūsų posakis: „Kas tavo, tas ir mano, bet kas mano, tas ne tavo“. Panašiai galvoja ir „Deutsche Nachrichten“: „Jeigu mes valdome ev. bažnyčią, jūs turite mūsų klausyti, jeigu jūs valdote – mes neklausysime. Mes nepolitikuojame – jūs politikuojate“. Čia kaip „jūs“ figūruoja ne tik lietuviai, bet ir visi kiti evangelikai, kurie nėra

vokiečių šalininkai.⁵⁴ Panašių straipsnių gausu „Srovėje“. Jos bendradarbiai pernelyg sureikšmino lietuvius, o drauge skelbė pirmiausia religinę neapykantą kitataučiams:

Svetimtautis savo galvojuimu, savo būdu ir papročiais bei siekimais yra svetimas kitos tautos žmonėms, ir jo darbas nevertesnis už samdininko. <...>. Kol atėjūnai, nesuprasdami mūsų siekimų ir mūsų dvasios, rodys mums kelią ir bus mūsų parapijose dvasiniais vadais, skelbs nesantaikos dvasią, – tol mūsų dvasinio gyvenimo kelias bus vingiuotas, kalnuotas, ir mes juo eidami nepasieksime vienybės, nesukursime dvasinių nepragaištančių vertybių.⁵⁵

„Srovėje“ skelbiamų straipsnių tonas, į pirmą vietą iškeliant lietuviškumą ir vokietiškumo smerkimą, radikalėjo, todėl Vokietijoje valdžioje įsitvirtinus Adolfui Hitleriui ir pablogėjus Lietuvos ir Vokietijos santykiams, 4-ojo dešimtmečio viduryje Lietuvos valdžios nutarimu, „siekiant sušvelninti antivokiškas tendencijas lietuvių liuteronų bažnyčioje“⁵⁶, organizacija „Pagalba“ buvo uždrausta, o „Srovės“ leidyba nutraukta.

Nepaisant ryžtingų Lietuvos veiksmų prieš „Pagalbą“ ir „Srovę“, 4-ajame dešimtmetyje lietuviai evangelikai, pirmiausia tose parapijose ar filijose, kur lietuviai sudarė daugumą arba buvo pasiskirstę tolygiai su vokiečiais, pradėjo reikalauti, kad parapijose pamaldos vyktų lietuvių kalba. Viena Marijampolės parapijos lietuvių evangelikų prašyme, adresuotame Marijampolės evangelikų liuteronų parapijos klebonui, rašyta:

1. Sekmadeniais lietuvių kalba laikomų pamaldų skaičių sulygtinti su skaičiumi pamaldų laikomų vokiečių kalba, atliekant jas pakaitomis. 2. Atlaikyti lietuviškas pamaldas per tautines lietuvių šventes kada jos laikomos ir kitų tikybų bažnyčiose. 3. Nelaikyti lietuviams evangelikams pamaldų per šventes, kada švenčiamos vien katalikų. Jei yra reikalas /būtinai/ laikyti pamaldas ir ne evangelikų švenčiamomis dienomis, tai laikyti ne vien tik lietuviams, bet lygiai tiek pat kartų ir vokiečiams.⁵⁷

Panašaus pobūdžio prašymų-reikalavimų gausu. Jie tik liudija, kad pamažu augo pačių lietuvių evangelikų liuteronų sąmoningumas ir siekta savo parapijose išsikvoti bent jau vienodų teisių su vokiečiais evangelikais liuteronais. Kadangi Evangelikų liuteronų konsistorija nuo V. Gaigalaičio vadovavimo laikų rėmė lietuvių evangelikų liuteronų siekius, lietuvių evangelikų liuteronų pastangos nenuėjo veltui. Sostinėje, kur evangelikų liuteronų bažnyčioje pamaldos iki 1930 m. vyko tik vokiečių kalba⁵⁸, 1931 m. pradžioje Lietuvos evangelikų liuteronų konsistorijos nutarimu priimtas sprendimas, pagal kurį Kaune, kaip ir visose kitose vietose, veikėtų viena evangelikų liuteronų parapija, kuriai turėjo priklausyti ir lietuviai (pastariesiems nutarta skirti atskirą kunigą⁵⁹). Dar po kelerių metų Kaune lietuviai evangelikai liuteronai įgijo teisę klausytis pamaldų lietuvių kalba⁶⁰. Nors sostinėje įtampa tarp lietuvių ir vokiečių evangelikų liuteronų dar kurį laiką išliko (Kauno parapijos tarybos nariai vokiečiai nenorėjo sutikti posėdžiauti kartu su tarybos nariais lietuviais)⁶¹, 4-ojo dešimtmečio viduryje vokiečiai prarado turėtą monopolinę įtaką Kauno evangelikų liuteronų bažnyčioje⁶². Tuo metu jau daugumoje evangelikų liuteronų parapijų pamaldos buvo laikomos paeiliui: vieną kartą lietuvių kalba, kitą kartą – vokiečių⁶³. Pamažu santykiai tarp vokiečių ir lietuvių evangelikų liuteronų stabilizavosi ir tokia padėtis išsilaikė iki Lietuvos okupacijos.

Išvados

1. Pirmuoju nepriklausomybės dešimtmečiu vokiečių vyravimą Lietuvos evangelikų bendruomenėje lėmė šios tautybės atstovų nuo senų laikų užimtos vadovaujamosios pareigos šalies Evangelikų Liuteronų Bažnyčioje, evangelikų liuteronų dvasininkų turėtas monopolis skelbiant tikėjimą tikintiesiems (nepriklausomybės pradžioje beveik nebuvo lietuvių tautybės liuteronų kunigų), vokiečių bendruomenės kiekybinis pranašumas (1923 m. vokiečiai sudarė 43,06 proc., lietuviai – 33,51 proc., latviai – 20,36 proc. visų evangelikų liuteronų, likusią nedidelę evangelikų liuteronų dalį sudarė kitos tautos ir svetimšaliai).

2. XX a. 4-ajame dešimtmetyje Lietuvos evangelikų liuteronų bendruomenėje vokiečiai prarado vadovaujamasias pozicijas. Tam įtakos turėjo Lietuvos evangelikų konsistorijos vadovybės griežta pozicija kovojant prieš vokietinimą tarp evangelikų liuteronų, lietuvių evangelikų liuteronų kunigų gausėjimas, pačių lietuvių tautybės liuteronų sąmonėjimas kovojant su vokiečių tautybės evangelikais liuteronais už savo lygias teises ir vadovavimą minėtai religinei bendruomenei.

NUORODOS

- ¹ Hermann A. Lietuvių ir vokiečių kaimynystė. Vilnius: Baltos lankos. 2000. P. 95–153, 189–211; Hermann A. Lietuvos evangelikų liuteronų bažnyčia 1915–1995 m. // Lietuvos evangelikų bažnyčios: istorijos metmenys (sud. A. Hermann). Vilnius: Baltos lankos. 1993. P. 221–276.
- ² Slavėnienė M. G. Evangelikų teologijos fakultetas Kaune 1925–1936 m. // Lietuvos evangelikų bažnyčios. Ten pat. P. 399–416.
- ³ Puidokienė I. Vokiečių tautinė mažuma Lietuvos Respublikoje 1918–1940 m. (Be Klaipėdos krašto). Magistro baigiamasis darbas. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla. 2009. vddb.library.lt/fedora/get/LT-eLABa-0001:E.02~2009~D_20090813_093356-58392/DS.005.0.02.ETD. Žiūrėta 2013-06-20. Sutrumpintas autorės magistro darbas perspausdintas Vokietijoje: Puidokienė I. Die deutsche Minderheit in Litauen 1918–1940 (ohne das Memelgebiet) // Annaberger Annalen. 19/2011. S. 29–67.
- ⁴ Puidokienė I. Kauno evangelikų liuteronų bažnyčios vidaus konfliktas 1918–1940 m. // Kauno istorijos metraštis. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla. 2009. T. 10. P. 59–72; Puidokienė J. Kauno evangelikų liuteronų parapija 1919–1953 m. // SOTER. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla. 2013. Nr. 46 (74). P. 69–82.
- ⁵ Tautybių konfesinė sudėtis 1923 m. rugsėjo 17 d. gyventojų surašymo duomenimis % // <http://gevask.dtiltas.lt/LS1919/HTM/a059.html>. Žiūrėta 2013-07-18.
- ⁶ Lietuvos gyventojų konfesinė sudėtis 1923 m. rugsėjo 17 d. gyventojų surašymo duomenimis // <http://gevask.dtiltas.lt/LS1919/HTM/a057.html>. Žiūrėta 2013-07-18.
- ⁷ Lietuvos gyventojų konfesinė sudėtis tautybėmis 1923 m. rugsėjo 17 d. gyventojų surašymo duomenimis % // <http://gevask.dtiltas.lt/LS1919/HTM/a058.html>. Žiūrėta 2013-07-18.
- ⁸ Hermann. Lietuvių ir vokiečių kaimynystė. Ten pat. P. 100.
- ⁹ 1919–1927 m. beveik visi liuteronų kunigai neturėjo Lietuvos pilietybės. Ginčai tarp vokiečių sinodo, atskirų grupuočių ir konsistorijos dėl dvasininkų (dalis jų buvo priversti išvykti, dalis pasitraukė opozicijon, atsikėlėliai nuo vokiečių sinodo, atrodo, bandė dargi kurti savarankišką vokiečių Bažnyčią) 3-iojo dešimtmečio pabaigoje pradėjo silpti – „po 1930 m. vokiečiai apsirato su mažumos sąlygomis ir priėmė lietuvių viršenybę bažnyčioje“. (Ten pat. P. 205).
- ¹⁰ Konsistorijos reikalų vedėjas. Lietuvos Evang. Liut. Konsistorijos žinioje esančių dvasininkų sąrašas // LCVA. F. 391. Ap. 4. B. 760. L. 89–89AV.

- ¹¹ Universiteto pavadinimas nenurodytas; 1892–1896 m. V. Gaigalaitis studijavo Karaliaučiaus ir Berlyno universitetuose teologiją ir filosofiją; nuo 1900 m. – evangelikų liuteronų kunigas [M. T. past.].
- ¹² Valstybės saugumo ir kriminalinės policijos Šiaulių apygardos 1934 m. birželio mėn. santrauka Nr. 16, 1934 07 09 // LCVA. F. 378. Ap. 3. B. 3475. L. 339.
- ¹³ *Slavėnienė*. Evangelikų teologijos fakultetas Kaune 1925–1936 m. Ten pat. P. 413.
- ¹⁴ Memorandumas Evangelikų Teologijos fakulteto likimo reikalu 1928 07 25 // LCVA. F. 1778. Ap. 1. B. 9. L. 59–60.
- ¹⁵ Ten pat.
- ¹⁶ Lietuvos evangelikų liuteronų konsistorijos 1935 04 06 pranešimas Švietimo ministerijai // LCVA. F. 391. Ap. 4. B. 631. L. 109.
- ¹⁷ Lietuva. Lietuvių enciklopedija. Vilnius: Lietuvos enciklopedijų redakcija. 1990. T. 15. P. 177.
- ¹⁸ Valstybės saugumo departamento Spaudos dienynas nr. 19, 1938 01 25 // LCVA. F. 394. Ap. 6. B. 151. L. 55.
- ¹⁹ Lietuvos vokiečių evangelikų liuteronų sinodo valdybos pranešimas Švietimo ministrui 1935 04 06 // LCVA. F. 391. Ap. 4. B. 631. L. 303–304.
- ²⁰ Ten pat.
- ²¹ Vokiečių sinodo senjoro P. Titelbacho raštas Evangelikų liuteronų konsistorijai 1939 03 07 // LCVA. F. 391. Ap. 4. B. 1844. L. 135.
- ²² Ten pat.
- ²³ Ten pat.
- ²⁴ Pvz., 1928–1935 m. evangelikų liuteronų dvasininkų algoms išmokėti 473 487 litai 43 centai (Švietimo ministerijos raštas Vidaus informacijos skyriui [1936 m.] // LCVA. F. 391. Ap. 4. B. 89. L. 58).
- ²⁵ Ten pat.
- ²⁶ Tikybos reikalų referento teigimu, Konsistorijos teismas savo posėdyje 1926 m. balandžio 19 d. konstatavo, kad Ekertas konsistorijos nebuvo ir nėra paskirtas Garliavos pastoriumi ir konsistorija, pildydama Vidaus reikalų ministerijos reikalavimą, vietoj atleisto Ekerto administratoriumi paskyrė V. Gaigalaitį. Tačiau Ekertas atsisakė perduoti bažnyčią. Tik mirus Kybartų pastoriumi, Ekertas savavališkai persikėlė į Kybartus ir ten pradėjo eiti pastoriaus pareigas. Tuo tarpu Vidaus reikalų ministerija nepratęsė jam leidimo gyventi Lietuvoje („jis kaip svetimšalis nesiskaito su Lietuvos įstatymais ir nepildo svetimšaliams nustatytų nuostatų“). Tik įsikišus Vokietijos pasiuntinybei susitariama Ekertui pratęsti leidimą 6 mėn. kaip piliečiui. Bet „jei jis kesintųsi eiti kokias nors pastoriaus pareigas tč tuojau paprašyti atleisti Lietuvą“ (Tikybos reikalų referento K. A. Vaitiekaičio pranešimas Vidaus reikalų ministrui [1927 m. pradžia] // LCVA. F. 391. Ap. 4. B. 68. L. 24).
- ²⁷ P. Kibelkos vadovaujama konsistorija dėjo daug pastangų, kad būtų atleistas Tauragės parapijos evangelikų liuteronų kunigas Augustas Vymeris. Anot tikybos reikalų referento, „p. Kibelkos Konsistorija su visu įnirtimu puolė past. Vymerį dėl to, kad jis pildė teisėtus lietuvių-vokiečių reikalavimus ir nesutinka dirbti kartu su kitais pastoriais Deutschland'o naudai“ (Ten pat. P. 25).
- ²⁸ Tikybos reikalų referento K. A. Vaitiekaičio pranešimas Vidaus reikalų ministrui [1927 m. pradžia] // LCVA. F. 391. Ap. 4. B. 68. L. 20–21.
- ²⁹ Ten pat.
- ³⁰ Ten pat. L. 21–22.
- ³¹ Ten pat. L. 21–22.
- ³² Vilkaviškio apskrities viršininko raportas Vidaus reikalų ministrui 1928 02 24 // LCVA. F. 394. Ap. 2. B. 840. L. 85.
- ³³ Vilkaviškio apskrities viršininko raportas Vidaus reikalų ministrui 1928 02 24 // LCVA. F. 394. Ap. 2. B. 840. L. 85.
- ³⁴ Ten pat.
- ³⁵ „Jurkaitis yra didelis germanofilas, kaip toksai dirba lietuvių nenaudai ir varo vokietinimo darbą. Jurkaitis savo parapijiečių tarpe skleidžia įvairius nepamatuotus gandus, kurie kiršina vietos

gyventojus, sukelia jų tarpe neramumų, abejonę ir nepasitenkinimą. Taip pat jis varo smarkią akciją prieš savo tiesioginę vyriausybę – Lietuvos evang. liut. konsistoriją. Jurkaitis savo parapijonų tarpe skleidžia gandus esą konsistorijos pirmininkas d-ras Gaigalaitis padaręs su Katalikų dvasiškija sutartį sukatalikinti Lietuvos evang. liuteronus. Vaikščiodamas po žmones Jurkaitis tėvus prikalba neleisti savo vaikų į lietuviškas mokyklas, bet leisti į vokiškąsias.

Tokiomis savo kalbomis Jurkaitis yra parapiją suskaldęs į 2 dalis, kurios tarp savęs nesutinka. Savo tokiu elgesiu jis savo parapijonų tarpe skiepija neapykantą ir todėl tenka konstatuoti jo šalininkų tarpe didėjančią [didėjančią – aut. past.] antipatiją lietuvių tautai ir valstybei“ (Tauragės apskrities viršininko raportas Vidaus reikalų ministrui Piliečių apsaugos departamento direktoriui 1929 08 01 // LCVA. F. 394. Ap. 4. B. 182. L. 6).

³⁶ Tauragės apskrities viršininko raportas Vidaus reikalų ministrui Piliečių apsaugos departamento direktoriui 1931 02 02 // LCVA. F. 394. Ap. 2. B. 868. L. 288.

³⁷ Valstybės saugumo ir kriminalinės policijos Šiaulių apygardos 1934 m. balandžio mėn. žinių santrauka // LCVA. F. 378. Ap. 3. B. 3475. L. 447.

³⁸ Ten pat.

³⁹ Valstybės saugumo ir kriminalinės policijos I rajono biuletenis nr. 8, Šiauliai. 1931 01 10 // LCVA. F. 378. Ap. 3. B. 795. L. 191.

⁴⁰ Valstybės saugumo ir kriminalinės policijos Šiaulių apygardos 1934 m. gegužės mėn. žinių santrauka // LCVA. F. 378. Ap. 3. B. 3475. L. 392–393.

⁴¹ Valstybės saugumo ir kriminalinės policijos Šiaulių apygardos 1934 m. birželio mėn. santrauka Nr. 16, 1934 07 09 // LCVA. F. 378. Ap. 3. B. 3475. L. 339.

⁴² Valstybės saugumo ir kriminalinės policijos Šiaulių apygardos 1934 m. gegužės mėn. žinių santrauka // LCVA. F. 378. Ap. 3. B. 3475. L. 392–393.

⁴³ Valstybės saugumo ir kriminalinės policijos Marijampolės apygardos 1934 m. vasario mėn. žinių santrauka // LCVA. F. 378. Ap. 3. B. 3475. L. 601.

⁴⁴ Valstybės saugumo ir kriminalinės policijos Marijampolės apygardos 1934 m. lapkričio mėn. žinių santrauka // LCVA. F. 378. Ap. 3. B. 3475. L. 100.

⁴⁵ Tauragės apskrities viršininko pranešimas Piliečių apsaugos departamento direktoriui 1931 05 02 // LCVA. F. 394. Ap. 2. B. 868. L. 99.

⁴⁶ Ten pat.

⁴⁷ Valstybės saugumo ir kriminalinės policijos Marijampolės apygardos 1934 m. kovo mėn. žinių santrauka // LCVA. F. 378. Ap. 3. B. 3475. L. 530.

⁴⁸ *Jakubavičienė I.* Moterų vaidmuo Lietuvos vokiečių organizacijų veikloje XX a. 3–4 dešimtmečiuose // *Lyčių studijos ir tyrimai.* Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla. 2009. Nr. 7. P. 49.

⁴⁹ 1939 m. vasarą VSD vadovybė slaptame rašte Spaudos ir draugijų skyriaus vedėjui apie liuteronų parapijos kleboną Povilą Titelbachą rašė: „Povilas Titelbachas, gimęs 1865 m. Bauske, visą laiką gyvena Kėdainių valsčiuje, kur turi 93,83 ha žemės ūkį. Jis yra nacionalsocializmo šalininkas ir visada pasireiškė kaip aktyvus vokiečių. Nuo pat Kulturverbando skyriaus įsteigimo buvo nuolat renkamas valdybos nariu, o dabar yra tos organizacijos centro garbės narys. Jo pastangomis Kėdainiuose įsteigta vokiečių pradžios mokykla, kuriai jis išrūpino iš parapijos veltui namus ir apšildymą. Toje mokykloje šiais metais mokėsi 14 vaikų, surinktų iš įvairių apskrities vietų.

Nuo 1938 m. Titelbacho ūkyje buvo pradėtos rengti iškylos, kuriose skiepiamas nacionalsocialistinis auklėjimas. Iškylauti buvo stengiamasi sutraukti visi tie, kurie yra evangelikų liuteronų tikybos, nežiūrint jų lietuviškos kilmės. Titelbachas iškylautojams veltui duoda patalpas, padaro įrengimus, leidžia naudotis sosisiekimo priemonėmis ir programai įvykdyti nesigaili žemės. Iškylautojai tvarkosi kariškai, nes būna paskirti viršininkai, naktinė apsauga, maisto tiekėjai ir gamintojai. Turtingesnieji už dienos maistą moka po 1 Lt, o už neturtinguosius sumoka Kulturverbando centro valdyba.

1938 m. birželio 19–25 d. Titelbacho ūkyje iškylavo 43 Kauno vokiečių gimnazijos mokiniai ir 3 studentai, o rugpjūčio 12–22 d. buvo surengta vokiečių jaunuolių iškyla, kurioje dalyvavo 23 žmonės, surinkti iš įvairių Lietuvos vietų.

- 1939 m. birželio 20 d. iki liepos 7 d. iškylavo 37 vokiečių mergaitės, sukviestos iš viso krašto. Liepos 2 d. buvo atvykę iškylauti vokiečių vadai ir vaikų darželių vedėjai, kuriems turėjo įvykti kursai. Kadangi neturėjo leidimo, tai suvažiavusiųjų 12 iškylautojų turėjo išsiskirstyti. Liepos 9 d. Kulturerbando centro valdyba norėjo surengti 40 vokiečių jaunuolių iškylą, kuri turėjo užtrukti net 3 savaites laiko. Tai iškylai taip pat nebuvo duodas leidimas, todėl susirinkusieji turėjo išsivažinėti“. Beje, Povilo Titelbacho sūnus Hansas Verneris Titelbachas gyveno ir tarnavo policijos valdininku Karaliaučiuje, kur užėmė aukštas pareigas nacionalsocialistų partijoje. Jis vasaros laikotarpiu atvažiudavo pas tėvą ir čia susitikdavo su Lietuvos vokiečių jaunimo vadais. (Laikiniai einančio VSD direktoriaus pareigas F. Bortkevičiaus raštas Spaudos ir draugijų skyriaus vedėjui 1939 07 24 // LCVA. F. 377. Ap. 10. B. 427. L. 41).
- ⁵⁰ *Slavėnienė G.* Evangelikai liuteronai // <http://www.spauda.lt/history/lith/lt-protest.htm>. Žiūrėta 2013-07-29.
- ⁵¹ Ten pat.
- ⁵² Brangūs skaitytojai // *Srovė*. 1931 12 25. Nr. 1. P. 1.
- ⁵³ Lug und Trug ist der Welt Acker und Pflug (Melas ir apgavystė yra pasaulio dirva ir arklas) // *Srovė*. 1931 12 15. Nr. 1. P. 4.
- ⁵⁴ Kaip „D. Nachrichten“ šalina politiką iš bažnyčios // *Srovė*. 1931 12 15. Nr. 1. P. 4.
- ⁵⁵ *Tiesmyla*. Mūsų kelias // *Srovė*. 1932 01 25. Nr. 2. P. 1.
- ⁵⁶ *Slavėnienė*. Evangelikai liuteronai. Ten pat.
- ⁵⁷ Agento „Informatorius“ agentūrinis pranešimas 1934 03 19 // LCVA. F. 378. Ap. 5. B. 2439. L. 21.
- ⁵⁸ *Puidokienė I.* Kauno evangelikų liuteronų bažnyčios vidaus konfliktas 1918–1940 m. // Kauno istorijos metraštis. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla. 2009. T. 10. P. 65.
- ⁵⁹ Lietuvos evangelikų liuteronų konsistorijos pranešimas Švietimo ministerijai 1935 04 06 // LCVA. F. 391. Ap. 4. B. 631. L. 110.
- ⁶⁰ Valstybės saugumo policijos Kauno apygardos 1934 m. spalio mėn. apžvalga // LCVA. F. 378. Ap. 3. B. 3475. L. 129.
- ⁶¹ Kaune lietuviai evangelikai liuteronai negalėjo išlikti ramūs. Po 1935 m. pradžioje Kaune įvykusių vietos evangelikų liuteronų Kauno tarybos vokiškosios dalies rinkimų (tarybos pirmininku numatytas vokiškosios dalies atstovas, Kulturerbando narys H. Domela) pageidauta, kad Kauno parapijos tarybos vokiškoji dalis veiktų visai atskirai, t. y. kad būtų įsteigta atskira evangelikų liuteronų vokiškoji Kauno parapija. Pastarasis pasiūlymas buvo pateiktas pastoriaus Tittelbacho, kuris minėtiems rinkimams ir vadovavo. (Valstybės saugumo policijos Kauno apygardos 1936 m. sausio mėn. apžvalga // LCVA. F. 378. Ap. 3. B. 4632. L. 233).
- ⁶² Išsamiau apie nesutarimus tarp lietuvių ir vokiečių evangelikų liuteronų Kaune žr. *Puidokienė I.* Kauno evangelikų liuteronų bažnyčios vidaus konfliktas 1918–1940 m. // Kauno istorijos metraštis. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla. 2009. T. 10. P. 59–72; *Puidokienė J.* Kauno evangelikų liuteronų parapija 1919–1953 m. // *SOTER*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla. 2013. Nr. 46 (74). P. 69–82.
- ⁶³ Valstybės saugumo ir kriminalinės policijos Marijampolės apygardos 1934 m. rugsėjo mėn. žinių santrauka // LCVA. F. 378. Ap. 3. B. 3475. L. 218.

LITERATŪRA IR ŠALTINIAI

Archyviniai fondai

Lietuvos centrinis valstybės archyvas (LCVA). F. 377, 378, 391, 394, 1778.

Publikuoti šaltiniai ir literatūra

1. Brangūs skaitytojai // *Srovė*. 1931 12 25. Nr. 1. P. 1.

2. Hermann A. Lietuvių ir vokiečių kaimynystė. Vilnius: Baltos lankos. 2000.
3. Hermann A. Lietuvos evangelikų liuteronų bažnyčia 1915–1995 m. // Lietuvos evangelikų bažnyčios: istorijos metmenys (sud. A. Hermann). Vilnius: Baltos lankos. 1993. P. 221–276.
4. Jakubavičienė I. Moterų vaidmuo Lietuvos vokiečių organizacijų veikloje XX a. 3–4 dešimtmečiuose // Lyčių studijos ir tyrimai. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla. 2009. Nr. 7.
5. Kaip „D. Nachrichten“ šalina politiką iš bažnyčios // Srovė. 1931 12 15. Nr. 1. P. 4.
6. Lietuva. Lietuvių enciklopedija. Vilnius: Lietuvos enciklopedijų redakcija. 1990. T. 15. P. 177.
7. Lietuvos gyventojų konfesinė sudėtis 1923 m. rugsėjo 17 d. gyventojų surašymo duomenimis // <http://gevask.dtiltas.lt/LS1919/HTM/a057.html>. Žiūrėta 2013-07-18.
8. Lietuvos gyventojų konfesinė sudėtis tautybėmis 1923 m. rugsėjo 17 d. gyventojų surašymo duomenimis % // <http://gevask.dtiltas.lt/LS1919/HTM/a058.html>. Žiūrėta 2013-07-18.
9. Lug und Trug ist der Welt Acker und Pflug (Melas ir apgavystė yra pasaulio dirva ir arklas) // Srovė. 1931 12 15. Nr. 1. P. 4.
10. Puidokienė I. Die deutsche Minderheit in Litauen 1918–1940 (ohne das Memelgebiet) // Annaberger Annalen. 19/2011. S. 29–67.
11. Puidokienė I. Kauno evangelikų liuteronų bažnyčios vidaus konfliktas 1918–1940 m. // Kauno istorijos metraštis. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla. 2009. T. 10. P. 59–72.
12. Puidokienė J. Kauno evangelikų liuteronų parapija 1919–1953 m. // SOTER. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla. 2013. Nr. 46 (74). P. 69–82.
13. Puidokienė I. Vokiečių tautinė mažuma Lietuvos Respublikoje 1918–1940 m. (Be Klaipėdos krašto). Magistro baigiamasis darbas. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla. 2009. vddb.library.lt/fedora/get/LT-eLABa-0001:E.02~2009~D_20090813_093356-58392/DS.005.0.02.ETD. Žiūrėta 2013-06-20.
14. Slavėnienė G. Evangelikai liuteronai. <http://www.spauda.lt/history/lith/lt-protest.htm>. Žiūrėta 2013-07-29.
15. Slavėnienė M. G. Evangelikų teologijos fakultetas Kaune 1925–1936 m. // Lietuvos evangelikų bažnyčios. Istorijos metmenys (sud. A. Hermann). Vilnius: Baltos lankos. 1993. P. 399–416.
16. Tautybių konfesinė sudėtis 1923 m. rugsėjo 17 d. gyventojų surašymo duomenimis % // <http://gevask.dtiltas.lt/LS1919/HTM/a059.html>. Žiūrėta 2013-07-18.
17. Tiesmyla. Mūsų kelias // Srovė. 1932 01 25. Nr. 2. P. 1.

Gauta: 2013 09 27

Parengta spaudai: 2014 02 21

Mindaugas TAMOŠAITIS

RELATIONS BETWEEN LITHUANIAN GERMANS AND LITHUANIANS IN THE EVANGELICAL LUTHERAN CHURCH (1918–1940)

S u m m a r y

The relations between Lithuanian Germans and Lithuanian Evangelical Lutherans have not been thoroughly covered in historiography. The studies of German historian Arthur Hermann, who among other things gives a general overview of the activities of the Consistory of Lithuanian Evangelical Lutherans and German Evangelical Lutherans, their relations with Lithuanian Evangelical Lutherans and other similar issues, make an exception. The activities of the Faculty of Evangelical Theology in Kaunas in 1925–1936, the interior conflict in the Kaunas Evangelical Lutheran Church in 1918–1940 and Kaunas Evangelical Lutheran Parish in general in 1919–1953 have also captured the attention of historians. Whereas the studies accomplished to this day do not provide a comprehensive view of the relations between Lithuanian Germans and Lithuanian Evangelical Lutherans during the analyzed period, a decision was made to bring this publication to life in the attempt to fill the existing gaps in historiography.

The aim of the article is to reveal the relations between Lithuanian Germans and Lithuanian Evangelical Lutherans from 1918 to 1940.

Abundant archival data, which for the most part is kept in the Lithuanian State Central Archives (LSCA), helped to reveal the topic under discussion. The data stored at the fund of the State Security Department (f. 378) of the said archives (monthly reviews and reports prepared by the political police) on the activities of Germans residing in Lithuania is especially valuable. The documents kept at the fund of the Ministry of Interior (f. 377) and other funds of the archives, as well as periodical press of that time were also used.

According to the Lithuanian census of 1923, the religious distribution of local Germans (excluding those from Klaipėda Region), whose population at that time amounted to 29,231, was as follows: Roman Catholics – 207, Jews – 1, Evangelical Lutherans – 28,671 (it accounted for as much as 98.08 % of the total Lithuanian German population), Orthodox – 26, Evangelical Reformers – 212, Baptists – 48, Evangelical Methodists – 43, Free Evangelicals – 18, non-believers – 1, Adventists – 4. This census revealed that the counties of Tauragė, Vilkaviškis, Šiauliai, Kaunas, Šakiai, Marijampolė, Biržai were the largest centres of Evangelical Reformers in Lithuania.

The research revealed that in the first decade of independence the domination of Germans in the Lithuanian Evangelical community was determined by the leading positions held for a long time by the representatives of this nationality in the Church of the Evangelical community of the country and the monopoly held by German Evangelical Lutheran priests in preaching the doctrine to believers (in the first years of independence the numbers of Lithuanian Evangelical Lutheran priests were very scarce), as well as a quantitative advantage of the German community (in 1923 Germans made up 43.06 %, Lithuanians – 33.51 %, Latvians – 20.36 % of the overall Evangelical Lutheran community, while the remaining small part of Evangelical Lutherans consisted of other nationalities and foreigners). However, in 1930s Germans lost their leading positions in the Lithuanian Evangelical Lutheran community. It was due to the strict position of the leadership of the Consistory of Lithuanian Evangelicals in their fight against Germanization among Evangelical Lutherans, the growth of the number of Lithuanian Evangelical Lutheran priests and the growing awareness of Lithuanian Evangelical Lutherans themselves in the struggle with German Evangelical Lutherans for their equal rights and the leading role in the aforementioned religious community.

PAGRINDINIAI ŽODŽIAI: evangelikai liuteronai, vokiečiai, lietuviai, konsistorija, sinodas, kunigas, Bažnyčia, vokietinimas, Evangelikų teologijos fakultetas.

KEY WORDS: Evangelical Lutherans, Germans, Lithuanians, consistory, synod, priest, Church, Germanization, Faculty of Evangelical Theology.

Mindaugas TAMOŠAITIS – humanitarinių mokslų daktaras, Lietuvos edukologijos universiteto Lietuvos istorijos katedros docentas. Mokslinių interesų sritys: Lietuvos Respublikos (1918–1940 m.) politinė raida, moderniųjų laikų Lietuvos parlamentarizmo raida, tautinių mažumų istorija. Adresas: T. Ševčenkos g. 31, 03111 Vilnius. El. paštas mindaugas.tamosaitis@leu.lt.

Mindaugas TAMOŠAITIS – doctor of humanities, associate professor at the Department of Lithuanian History in Lithuanian University of Educational Sciences. Research interests: political development of the Republic of Lithuania (1918–1940), development of the Lithuanian parliamentary system of modern times, history of national minorities. Address: T. Ševčenkos g. 31, 03111 Vilnius. E-mail: mindaugas.tamosaitis@leu.lt.